

UDC: 343.1(045)(575.1)

TIBBIY YO'SINDAGI MAJBURLOV CHORALARINI QO'LLASH TO'G'RISIDAGI ISHLARNI YURITISHNING O'ZIGA XOSLIGI

Sayfullayev Bahodir Bahromovich,
IIV Akademiyasi mustaqil izlanuvchisi,
ORCID: 0000-0002-0108-7860
e-mail: bahodirsayfullayev0001@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada aqli noraso yoki ruhiyati vaqtinchalik buzilgan shaxslar tomonidan ijtimoiy xavfli qilmish sodir etilganda, ularga nisbatan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash bo'yicha qonunchilik va amaliyotda vujudga kelayotgan muammolar o'rganilgan. So'nggi yillarda O'zbekiston sud-huquq tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarga qaramasdan, tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash tartibi, uning aniq belgilab qo'yilganligi, tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llanilayotgan shaxsning huquq va erkinliklarini ta'minlash yo'lidagi ishlar e'tibordan chetda qolmoqda. Davlatimiz tomonidan "Inson qadri uchun" amalga oshirilayotgan islohotlar yo'lida aqli noraso shaxslarni jamiyat hayotiga qaytarish, ularni davolash va ular tomonidan huquqbuzarlik hamda ijtimoiy xavfli qilmish sodir etilishining oldini olish e'tibordan chetda qolmasligi va ushbu institutni qo'llash tartibini takomillashtirish zarur. Mazkur muammolarni huquqiy tartibga solish uchun O'zbekistonning tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash sohasi va sog'liqni saqlash tizimi qonunchiligini xalqaro talablarga moslashtirish hamda sud-huquq tizimi shaffofligini ta'minlash darkor. Muallif ushbu masalalarning huquqiy yechimini topishning asosiy yo'nalishi qonunlar va huquqiy adabiyotlarga tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llashning aniq chora-tadbirlari va tushunchalarini kiritish zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: tibbiy yo'sindagi majburlov choralari, aqli norasolik, ruhiy holatning buzilishi, yuridik mezon, tibbiy mezon, tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash.

ОСОБЕННОСТИ ПОРЯДКА ПРИМЕНЕНИЯ ПРИНУДИТЕЛЬНЫХ МЕР МЕДИЦИНСКОГО ХАРАКТЕРА

Сайфуллаев Баходир Бахромович,
лейтенант, самостоятельный искиатель
Академии МВД Республики Узбекистан

Аннотация. В данной статье исследуются проблемы, возникающие в законодательстве и на практике при применении принудительных мер медицинского характера в отношении лиц, страдающих умственной отсталостью или временно больных психическим заболеванием, при совершении ими общественно опасных деяний. Несмотря на проведенные реформы в последние годы в судебной системе Узбекистана, порядок применения принудительных мер медицинского характера, его четкое определение и практическая работа по обеспечению прав и свобод лица, к которому применены принудительные меры медицинского характера, должным образом не рассматриваются. Реформы, проводимые государством, где главная ценность – достоинство человека, не должны пренебрегать процессом возвращения в общество умственно отсталых людей, их лечения и предупреждения правонарушений и общественно опасных деяний,

необходимо совершенствовать применение этого института. Для правового регулирования этих проблем необходимо привести в соответствие с международными требованиями законодательство и систему здравоохранения Узбекистана в сфере принудительных медицинских мер, а также обеспечить прозрачность судебной системы. Автор подчеркивает, что основным направлением в поиске правового решения данных вопросов является необходимость включения в законы и юридическую литературу конкретных мер и понятий применения принудительных мер медицинского характера.

Ключевые слова: принудительные меры медицинского характера, умственная отсталость, психические расстройства, правовые критерии, медицинские критерии, применение принудительных мер медицинского характера.

SPECIAL ASPECTS OF PROCEDURE ON THE APPLICATION OF COERCIVE MEDICAL MEASURES

Sayfullayev Bahodir Bakhromovich,
Independent researcher of the Academy
of the Ministry of Internal Affairs

Abstract. *This article examines the problems that arise in law and practice in the application of coercive medical measures against persons who are mentally retarded or temporarily mentally ill when socially dangerous acts are committed. Despite the reforms in the judicial system of Uzbekistan in recent years, the procedure for the application of coercive medical measures, its clear definition, and the lack of work to ensure the rights and freedoms of the person subject to coercive medical measures are neglected. The reforms carried out by the state "for the dignity of humans" should improve the return of mentally retarded people to society, their treatment and prevention of delinquency and prevent socially dangerous acts, and the application of this institution. In order to legally regulate these problems, it is necessary to bring the legislation of Uzbekistan in the sphere of coercive medical measures and the health care system in line with international requirements and ensure the transparency of the judicial system. The author emphasizes that the main direction in finding a legal solution to these issues is the need to include specific measures and concepts of application of coercive medical measures in the laws and legal literature.*

Keywords: coercive medical measures, mental retardation, mental disorders, legal criteria, medical criteria, application of coercive medical measures.

Kirish

Mamlakatimizda olib borilayotgan sud-huquq islohotlarining mazmun-mohiyati aynan inson huquqlarini yanada mustahkamlashga qaratilgan bo'lib, xususan, shaxsni tibbiy muassasaga joylashtirish tarzidagi protsessual majburlov chorasini qo'llashning maqsad va mohiyati jamiyatni aqli noraso yoki ruhiyati vaqtincha buzilgan shaxslarning huquqbuzarlik harakatlaridan himoyalash, bunday shaxslarni jamiyat hayotiga qaytarishga ko'maklashish, ularni davolash yoki ruhiy holatini jamiyat uchun xavf tug'dirmaydigan darajagacha yaxshilash va o'sha shaxslar tomonidan yangi ijtimoiy

xavfli qilmish sodir etilishining oldini olishdan iboratdir. Ushbu turdagi majburlov chorasini qo'llashda shaxs va jamiyat manfaatlarini birlashadi.

Amalga oshirilayotgan islohotlarning isboti sifatida O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 12-maydagi "Psixiatriya yordami to'g'risida"gi O'RQ-690-sonli Qonunining yangi tahrirda qabul qilinishini keltirib o'tish mumkin. Ushbu Qonunda ruhiy holati buzilgan shaxslarga yordam ko'rsatish tartibi, ularni ijtimoiy himoya qilish kafolatlari, shuningdek, ruhiy holati buzilgan shaxslarning huquqlari belgilangan. Eng quvonarlisi, ruhiy holati buzilgan shaxslar O'zbekiston

Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarda nazarda tutilgan fuqarolarning barcha huquq va erkinliklariga ega ekanliklari qonun bilan mustahkamlangan. Ushbu Qonunning 18-moddasida belgilanganidek, ruhiy holati buzilgan shaxslar ijtimoiy xavfli qilmish sodir etganda, ularga nisbatan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari O'zbekiston Respublikasining Jinoyat, Jinoyat-protsessual va Jinoyat-ijroiya kodekslarida nazarda tutilgan asoslar bo'yicha hamda sud qaroriga ko'ra qo'llaniladi.

Jinoyat qonuni bilan taqiqlangan qilmishni sodir etgan shaxsning ruhiy holatini aniqlash va to'g'ri baholash, dastlabki tergov sifatini oshirish, tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash bo'yicha qonuniy va oqilona qaror qabul qilish, shuningdek, ushbu institutni tartibga soluvchi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish mamlakatimizdagi qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud organlarining muhim faoliyat yo'nalishlaridan biridir. Yu.A. Gerasina ta'kidlaganidek, "tibbiy yo'sindagi majburlov choralari to'g'ri tayinlanishi ushbu jinoiy-huquqiy institutning maqsadiga erishishga hissa qo'shadi" [1]. Bu borada, birinchi navbatda, shaxsni jinoyat sodir etilganidan keyin aqli noraso yoki ruhiy kasal deb topish tushunchasi, maqsadi, asoslari hamda mezonlari haqidagi savollar tug'iladi.

T.Z.Rzayev o'z tadqiqotlarida belgilab o'tganidek, tibbiy yo'sindagi majburlov choralari kamida uchta jihati mavjud: jinoyat huquqi, jinoyat-protsessual huquqi va jinoyat-ijroiya huquqi. Jinoyat huquqida tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llashning huquqiy tabiati, uning mohiyati, asoslari va muhim jihatlari o'rganiladi. Jinoyat-protsessual huquqi esa jinoyat-protsessual qonunning umumiy qoidalari bilan belgilangan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash to'g'risidagi ish yuritish tartibini o'rganadi. Jinoyat-ijroiya huquqining predmeti majburlov chorasining bajarilish tartibi hisoblanadi [2].

Material va metodlar

Tadqiqot jarayonida aqli norasolik institutining rivojlanish tarixi va bugungi ahvoli, aqli norasolikning tibbiy va yuridik mezonlari hamda aniq tushunchalari taqqoslov metodi bilan amalga oshirildi.

Aqli norasolik institutining rivojlanish tarixi chuqur ildizlarga ega bo'lib, u ruhshunoslar aqli norasolarni "ruhiy nosog'lom" deb hisoblashni to'xtatgan va jinoyat huquqida "aqli rasolik" tushunchasi vujudga kelgan paytda sud psixiatriyasining fan sifatida shakllanishi bilan bog'liq. Dastlab ruhiy xastalik alomatlari jinoyatlar uchun jazodan ozod etuvchi omillar sifatida Rim qonunlarida uchraydi, shuningdek, "yorqin" davrlarda ruhiy kasallar tomonidan jinoyat sodir etilganda, ularning huquq layoqati darhol tiklangan va ular jazoga loyiq deb hisoblangan [3]. Yustinian davri qonunchiligida ruhiy kasalliklarning aqliy zaiflik (instanta), ruhiy kamchiliklardan aziyat chekish (dementia), aqliy qoloqlik (fatuius) va ongga ta'sir qilish (mentai sapti) kabi turlari ajratilgan [4]. Ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan va ruhiy kasallikdan aziyat chekkan shaxslarga nisbatan maxsus choralarni qo'llash to'g'risidagi birinchi qo'llanma 1649-yildagi Sobor tuzuklarida nazarda tutilgan, biroq qonun hujjatlarida ushbu shaxslarning davolanishi nazarda tutilmagan [5].

Bugungi kunga kelib, aqli norasolik tushunchasi ham, uni aniqlash mezonlari ham rivojlandi, biroq ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsga nisbatan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash bo'yicha ayrim kamchiliklar yuzaga kelmoqda.

Shaxsning ruhiy holati buzilganlik, ya'ni aqli norasolik tushunchasi yuridik adabiyotlarda ikki mezon: tibbiy (biologik) va huquqiy (psixologik) mezonlar bilan tavsiflangan. Shaxsning aqli noraso deb e'lon qilinishi uchun bu ikki mezon aniqlanishi zarur.

Yuridik mezon sud, prokuror, tergovchi tomonidan aniqlanadi, bunda shaxs tomoni-

dan ijtimoiy xavfli qilmish sodir etilayotgan vaqtda o'z harakatlarini anglaganligi yoki anglamaganligi baholanadi.

Tibbiy mezon esa shaxs ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan vaqtda, nima sababdan o'z harakatlarini boshqara olmaganligi ko'rib chiqiladi: masalan, shaxsning surunkali ruhiy kasalligi, ruhiy holatining vaqtinchalik buzilganligi, aqliy zaifligi yoki boshqa tarzdagi ruhiy kasalligi holati.

Jinoyat sodir etgan shaxsda faqat tibbiy mezonning (ya'ni ruhiy kasallikning) mavjudligi aqli norasolik holatini keltirib chiqarmaydi, chunki ko'plab ruhiy kasalliklar jaryonida "yuqori nuqtasi" deb ataladigan shaxs o'z harakatlaridan xabardor bo'lish va ularni boshqarish qobiliyatini saqlab qoluvchi chegaraviy holatlar mavjud.

Aqli norasolikning tibbiy mezoni shaxsning ruhiy holatini biologik me'yorga ko'ra belgilaydi va ruhiy kasalliklarning umumiy tarkibini ifodalaydi. Tibbiy (biologik) mezon faqat ruhiy kasallik mavjudligini ko'rsatadi, lekin uning murakkablik darajasini ifodalamaydi [6]. Amaldagi qonunchilikka muvofiq, tibbiy mezon patologik holatning to'rt turi (shakli): surunkali ruhiy kasallik, ruhiy holatning vaqtinchalik buzilganligi, aqli zaiflik va boshqa tarzdagi ruhiy kasalliklarni o'z ichiga oladi.

Aqli norasolik – bu bir fuqaroda mavjud bo'lishi mumkin, ammo huquqiy mohiyati tomondan farq qiladigan holatdir. Ko'pincha ularning birlashishi uzoq vaqt davomida psixiatrlar kuzatuvi va klinik psixologlar tomonidan tashxis qo'yilgan hamda tasniflangan kasalliklarning mavjudligi natijasidir. Biroq huquqiy oqibatlar turlicha tasniflanadi [7]. Shaxsni aqli noraso deb tan olish uchun ruhiy kasalliklar alomatlari va psixiatrik sohada qabul qilingan standartlarga muvofiq tashxis qo'yish uchun diagnostika choralari ni ko'rish kerak. Shu jumladan, aqli norasolikning yuridik ahamiyati shaxs biror-bir jinoyat yoki huquqbuzarlik sodir etgan vaqtdan vujudga keladi.

Huquqiy (psixologik) mezon subyektning intellektual qobiliyatining darajasi va holati (uning o'z harakatlaridan xabardor bo'lish qobiliyati), ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan paytida ruhiyatining irodaviy tomoni (o'z harakatlarini yo'naltirish qobiliyati)ni tavsiflaydi. Shunday qilib, aqli norasolikning huquqiy mezoni ikkita belgi – intellektual va irodaviy faoliyatni o'z ichiga oladi.

Aqli noraso shaxsga nisbatan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash jazo turi hisoblanmaydi, sababi O'zbekiston Respublikasi JKning 91-moddasida ko'rsatilgan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llashning maqsadlari JKning 42-moddasi ikkinchi qismida ko'rsatilgan jazo tayinlashning maqsadlaridan farq qiladi. Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari ruhiy buzilish vaqtida ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan va ularning ruhiy holati tiklanishiga asosli imkon bo'lgan hamda ular tomonidan yangi jinoyat sodir etishning oldini olish maqsadida qo'llanilishi mumkin [8].

Aqli norasolik tushunchasi va uning mezonlari tibbiy yo'sindagi majburlov choralari ni qo'llash bo'yicha tergovchining protsessual faoliyati uchun muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi JPK 576-moddasiga muvofiq, ruhiy nosog'lom holatda shaxs tomonidan ijtimoiy xavfli harakat sodir etilganligini ko'rsatuvchi barcha holatlar, ya'ni jinoyat sodir etilganmi yoki aqli norasolik holatida ijtimoiy xavfli qilmish sodir etilganmi; ushbu huquqbuzarlik yoki ijtimoiy xavfli qilmish ishi ko'rilayotgan shaxs tomonidan sodir etilganmi; hozirgi vaqtda mazkur shaxsning ruhiy holati buzilganmi; jinoyat sodir etganidan keyin ruhiy holatning buzilishi yuzaga kelgan yoki aqli noraso holda ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsga tibbiy yo'sindagi majburlov chorasini qo'llash talab etiladimi va shu kabi masalalar sudning qaror qabul qilish paytidagi shaxs tomonidan ijtimoiy xavfli qilmish sodir etilganda, yuqoridagi holatlar mavjudligini tekshirish kabi mutlaq vakolatiga qaramay, dastlabki

tergov jarayonida surishtiruvchi, tergovchi va prokuror tomonidan aniqlanishi zarur.

Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash ham jinoiy-huquqiy hamda ma'lum umumhuquqiy oqibatlarga olib keladi. Shu bilan birga, agar fuqaro fuqarolik protsessual ravishda muomalaga layoqatsiz deb topilsa, bunday shaxs O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 117-moddasi hamda O'zbekiston Respublikasi Saylov kodeksining 5-moddasida belgilangan ovoz berish huquqidan mahrum qilinadi.

Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini samarali ta'minlashga yordam berishi zarur. Ruhiy buzilish holati shaxsning hayoti, o'zi va jamiyatga bo'lgan munosabati, jamiyatning esa shaxsga bo'lgan munosabatini sezilarli darajada o'zgartirishi mumkin. Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llashning tegishli huquqiy tartibga solinmaganligi yoki to'liq bo'lmasligi ularni noqonuniy tibbiy maqsadlarda ishlatish, fuqarolar salomatligi, inson qadr-qimmatini va huquqlari, shuningdek, davlatning xalqaro maydondagi obro'siga zarar yetkazish sabablaridan biri bo'lishi mumkin. Mashhur ruhshunos I.N. Vvedenskiy o'z asarlarida shunday yozadi: "Majburiy davolanish masalasi, bu davolanishni shifokor emas, huquqshunos belgilagani, tibbiyot tomonidan emas, balki jinoyat qonuni bilan tartibga solingani sabab juda muhim va dolzarbdir. Ushbu majburiy davolash muayyan holatlarda amalga oshiriladigan ma'lum amaliy tadbir bo'lgani va hech qanday holatda mavhum va mutlaqo prinsipial tushuncha bo'lmaganligi bois, birinchi navbatda, ushbu shartli atamani tavsiflashda yuqori aniqlik, uning doirasi va chegaralarini aniqlash zarur [9].

Shu bois tibbiy yo'sindagi majburlov choralari jinoyat huquqining zamonaviy instituti sifatida, qonunchilik bo'yicha tub o'zgarishlar qilish lozim, deb hisoblaymiz.

Inson huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish muammosi sog'liqni saqlash

sohasida fuqarolarning alohida siyosiy va ijtimoiy xususiyatiga ega. Bu, ayniqsa, aholining ijtimoiy himoyaga mos qatlamlariga to'g'ri keladi [10].

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 91-moddasiga binoan, sud tomonidan quyidagi toifadagi shaxslarga tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llanilishi mumkin: 1) alkogolizm; 2) giyohvandlik; 3) zaharvandlikka yo'liqqan yoxud aqli norasolikni istisno etmaydigan tarzda ruhiy holati buzilgan shaxslarga nisbatan. Shu bilan birga, qonun, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining 92-moddasi quyidagi cheklovlarini nazarda tutadi, ya'ni ushbu choralar shaxsga nisbatan uning ijtimoiy xavfli qilmishni aqli norasolik holatida sodir etgan yoki hukm chiqarilguniga qadar yoxud jazoni o'tash vaqtida o'z harakatlarning ahamiyatini anglay olmaydigan yoki ularni boshqara olmaydigan tarzda ruhiy holatining buzilishi yuzaga kelgan shaxsga nisbatan, agar u o'zining ruhiy holati va sodir etgan qilmishning xususiyatiga ko'ra jamiyat uchun xavf tug'dirsa, qo'llanilishi mumkin.

Tadqiqot natijalari

Ta'kidlash joizki, Jinoyat-protsessual qonuni O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual Kodeksining 61-bobi qoidalariga muvofiq amalga oshiriladigan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash bo'yicha maxsus chora-tadbirlarni belgilaydi.

Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash bo'yicha ishlarni yuritishning jiddiyligi va ahamiyati hamda fuqarolarning asosiy konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini sezilarli darajada cheklashiga qaramay, qonunchilik ushbu tushunchani qonuniy tartibga solishni ta'minlamaydi. Ushbu holat salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin bo'lib, bu hodisaning mohiyatini amorf tushunish nazariy jihatdan ko'plab tortishuvlarga olib keladi va natijada qonun amaliyotiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Farqli tushunchalar mavjud bo'lmasa, qonunda majburiy davolanish va ruhshunos ko'rigida davolanish o'rtasidagi chegara yo'qoladi.

Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash bo'yicha ish yuritish tushunchasini aniqlash uchun tibbiy yo'sindagi majburlov choralari kabi tarmoqlararo huquqiy tushunchaning mazmunini yoritish zarur. Bu tushunchaning ko'plab ta'riflari tahlili uning yagona tavsifi yo'qligini ko'rsatadi. Ushbu tushunchaning ilmiy xilma-xilligiga qaramay O'zbekiston Respublikasi Jinoyat va Jinoyat-protsessual Kodekslarida tibbiy yo'sindagi majburlov choralari aniq tushunchasiga ta'rif berilmagan, faqatgina ularni qo'llash asoslari, qo'llashning maqsadi va turlari, shuningdek, tibbiy yo'sindagi majburlov choralari uzaytirish, o'zgartirish va tugatish asoslari ko'rsatib o'tilgan.

Faqatgina yuridik adabiyotlarda tibbiy yo'sindagi majburlov choralari tushunchasini ko'rishimiz mumkin: "Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari deb, sud psixiatriya ekspertizasi xulosasiga asoslangan holda, muayyan ruhiy kasallikka chalingan va Jinoyat Kodeksining Maxsus qismida ko'rsatilgan ijtimoiy xavfli qilmishlardan birini sodir etgan, shuningdek, alkogolizm, giyohvandlik yoki zaharvandlikka chalingan shaxslarga nisbatan sud hukmi yoki ajrimi bilan qo'llaniladigan, majburiy ruhiy davolashga aytiladi"[11]. Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari tushunchasi ta'rifining murakkabligi hamda tibbiy va yuridik mezonlarni o'z ichiga olishi bilan ham bog'liq.

Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari – bu, birinchi navbatda, davlat majburlov turi; jinoyat-huquqiy xarakterga ega bo'lgan chora; u faqat odamlarning cheklangan doirasiga nisbatan qo'llanilishi mumkin.

Rus olimi A.A. Savinning fikricha, yana bir nuqtayi nazar mavjud, unga ko'ra, tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash ruhiy nosog'lom bo'lgan shaxslarni ijtimoiy xavfli qilmish sodir etishdan himoyalash chorasidir [12].

Biz Y.A. Popkov tomonidan bildirilgan munosabatga murojaat qilamiz: "Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari – bu ji-

noiy-huquqiy majburlov choralari bo'lib, sud tomonidan aqli norasolik holatida ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan yoki aqli rasolik holatida jinoyat sodir etib, so'ng ruhiy kasallikka chalingan, jazo tayinlash yoki jazoni o'tashning imkoni bo'lmagan shaxslarni davolash hamda ruhiy holatini yaxshilash, ular tomonidan sodir etiladigan ijtimoiy xavfli qilmishlarning oldini olish, jamoat xavfsizligini ta'minlash, shuningdek, ushbu shaxslarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish maqsadida majburiy davolash choralari sifatida qo'llaniladi".

A.N. Batanovning fikricha, tibbiy yo'sindagi majburlov choralari davlat majburlov choralari hisoblanib, jinoyat yoki ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan, ruhiy kasallikdan aziyat chekadigan shaxsga sud ajrimi yoki hukmi bilan psixiatrik davolanishi uchun tayinlanishidir.

K.S. Sefikurbanovning fikricha, "Sudning maxsus jinoiy protsessual tartibda qarori yoki ajrimi bilan ruhiy kasallik holatida ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsning ruhiy holatini tiklash yoki yaxshilash, shaxsning xavfsizligini o'z xatti-harakatlaridan himoya qilish va ushbu shaxs yoki ijtimoiy xavfli qilmishdan keyin ruhiy kasallikka chalingan va jazoni tayinlash yoki ijro etishning iloji bo'lmagan, ruhiy holati va u tomonidan sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmish nuqtayi nazaridan jamiyatga xavf tug'dirishi mumkin bo'lgan shaxsni ijtimoiy reabilitatsiya qilish maqsadida amalga oshiriladigan davlat majburlov choralari qo'llash bo'yicha mutlaq huquqidir" [13].

Tadqiqot natijalari va tahlili

Bizning fikrimizcha, tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash bo'yicha ish yurituv O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual Kodeksining 61-bobida ko'rsatilgan qonun bilan belgilangan, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror va sud tomonidan dastlabki tergovda tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash to'g'risidagi ishlar (jinoyat ishlari) va ularni keyinchalik o'zgartirish,

uzaytirish, tugatish jarayonida jinoyat qonuni bilan taqiqlangan qilmishni aqli norasolik holatida sodir etgan yoki jinoyat sodir etganidan keyin ruhiy kasallikka chalingan shaxslar hamda jabrlanuvchining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoyasiga, shuningdek, jamiyatni ushbu shaxs sodir etishi mumkin bo'lgan, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining Maxsus qismida nazarda tutilgan ijtimoiy xavfli qilmishlar, shuningdek, ushbu ko'rib chiqilgan harakatlar tizimini ishlab chiqish ishtirokchilari o'rtasida yuzaga keladigan huquqiy munosabatlarini himoyalashga qaratilgan jinoyat ishini yuritishning alohida tartibini hisoblash mumkin.

Jinoyat qonunchiligi bilan taqiqlangan harakatni aqli norasolik holatida sodir etgan yoki jazo tayinlash hamda uni ijro etishni imkonsiz qiluvchi holatda, ya'ni jinoyat sodir etganidan keyin ruhiy kasallikka chalingan shaxslarga nisbatan davlat va fuqaro o'rtasida mavjud bo'lgan jinoiy-huquqiy munosabatlar, aslida, jinoyat huquqi normalarini amalga oshirishda namoyon bo'ladi. Bunday munosabat mavjudligi tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llashning shartidir. Uni tekshirish ushbu toifadagi ishlar uchun maxsus nazarda tutilgan tartibda jinoyat ishini yuritish jarayonida amalga oshiriladi (O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi, 61-bob). Sud ushbu munosabatlarning mavjudligini qaror yoki ajrim bilan tasdiqlaydi.

Ushbu turdagi ishlarining xususiyatlari shundaki, sud tomonidan, birinchi navbatda, ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsning ayblilik yoki aybsizlik masalasasi ko'rilmaydi, buning o'rniga tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash asosligi hal etiladi.

T.Z. Rzayev tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llashning majburiy asoslarini: birinchidan, shaxs tomonidan Jinoyat Kodeksida ko'rsatilgan ijtimoiy xavfli harakat sodir etilishi; ikkinchidan, shaxsda o'z harakatlarini anglash va boshqarish qobiliyatidan mahrum qiladigan darajada ruhiy kasallik mavjudligi; uchinchidan, shaxsning

ruhiy holati va harakat xarakterlarining ijtimoiy xavfliligiga ko'ra belgilab o'tgan [14].

N.A. Zelinskaya tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llashning uchta asosi bor deb hisoblaydi:

- bu ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsga nisbatan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash imkoniyati;

- ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsda ruhiy buzilish belgilari borligi;

- ushbu shaxs tomonidan o'zi yoki boshqa shaxslarga jiddiy zarar yetkazish ehtimoli mavjudligi.

Biroq K.S. Sefikurbanov N.A. Zelinskaya-ni yuqorida ko'rsatib o'tilgan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash to'g'risidagi asoslariga qo'shilmasdan, faqatgina bitta asos, ya'ni uning fikricha, "tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llashning faqatgina birgina asosi bo'lib, jinoyat huquqi bilan taqiqlangan harakat sodir etgan, ruhiy holati buzilgan shaxsning ijtimoiy xavfliligi bo'lib, bu ikki mezon: tibbiy va yuridik mezon bilan tasniflanadi", deya ta'kidlab o'tgan [15].

Xulosalar

Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llashning umumiy asoslari O'zbekiston Respublikasi JKning 92-moddasida ijtimoiy xavfli qilmishni aqli norasolik holatida sodir etgan yoki hukm chiqquniga qadar yoxud jazoni o'tash vaqtida o'z harakatlari-ni ahamiyatini anglay olmaydigan yoki ularni boshqara olmaydigan tarzda ruhiy holatining buzilishi yuzaga kelgan shaxs-ga nisbatan, agar u o'zining ruhiy holati va sodir etgan qilmishining xususiyatiga ko'ra, jamiyat uchun xavf tug'dirsa, sud tomonidan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari tayinlanishi mumkin, deya ko'rsatilgan. Bizning fikrimizcha, ushbu asoslar faqat jinoyat huquqi tomonidan belgilangan. Jinoyat-protsessual huquqida esa tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash asoslari ko'rsatib o'tilmagan, buning o'rniga JPK 565-moddasida tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash to'g'risidagi masalalarni ko'rish tartibi, shu-

ningdek, JPKning 566-581-moddalari asosida belgilangan. Ushbu moddada tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash asoslari umuman yoritilmagan. Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasi JPKning 565-moddasiga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish kerak, deb o'ylaymiz hamda **565-modda. Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash asoslari hamda tartibi.**

Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash asoslari:

1) *"O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi 93-moddasining "b", "g" bandlarida ko'rsatilgan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash to'g'risidagi ish yuritish jinoyat huquqi bilan taqiqlangan qilmishni sodir etgan shaxsga nisbatan yoki shaxsda jinoyat sodir etgandan so'ng ruhiy holatining buzilishi yuzaga kelgan hamda jazo tayinlanishi va uning ijro etilishini istisno etadigan holatlar mavjud bo'lsa;*

2) *tibbiy yo'sindagi majburlov choralari, agar shaxsning ruhiy buzilishi unga yoki boshqa shaxslarga xavf tug'dirsa hamda atrofdagilarga xavf solishi ehtimoli bo'lsa;*

3) *ushbu bobning talablari O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining 18¹-moddasida ko'rsatilgan va aqli rasolikni istisno etmaydigan ruhiy holati buzilgan shaxslarga nisbatan qo'llanilmaydi. Bunday holda sud tomonidan jazo bilan birga tibbiy yo'sindagi majburlov choralari tayinlanadi.*

Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash to'g'risidagi masalalarni ko'rish tartibi ushbu Kodeksning umumiy qoidalari, shuningdek, 566-581-moddalari asosida belgilanadi.

Bundan tashqari, aqli norasolik holatida ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxslarga nisbatan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash bo'yicha ish yuritish tegishli ishlar doirasida o'tkazilishi lozim. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual Kodeksining 61-bobida nazarda tutilgan qoidalarga muvofiq olib borilgan dastlabki tergov davomida to'plangan hujjatlarni jinoyat ishi emas, balki *tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash bo'yicha ish deb atashni taklif qilamiz.*

Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash bo'yicha ish yuritish murakkab huquqiy institutdir, chunki uni amalga oshirish jarayonida mansabdor shaxslar nafaqat jinoyat-protsessual, balki jinoyat, fuqarolik, fuqarolik protsessual huquq sohalariga ham murojaat qilishlari zarur. Tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llanilgan hollarda, isbotlanishi shart bo'lgan holatlarni aniqlashda nafaqat huquq, balki sud psixiatriyasi sohasida ham chuqur bilim talab qilinadi.

Shunday qilib, tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llash bo'yicha ish yuritish murakkab huquqiy institut bo'lib, unga jinoyat-protsessual huquq normalari bilan bir qatorda, jinoyat va boshqa huquq sohalar normalari, shuningdek, sud psixiatriyasining ayrim qoidalari kiradi.

Yuqorida keltirib o'tilganlardan ko'rinib turibdiki, davlatimiz tomonidan olib borilayotgan islohotlar, birinchi navbatda, inson, uning qadri, bir so'z bilan aytganda, "Inson qadri uchun" degan tamoyilga asoslangan holda amalga oshirilmoqda.

REFERENCES

1. Gerasina Y.A. Obshestvennaya opasnost' kak kriteriy vybora vida prinuditelnykh mer meditsinskogo kharaktera, ikh izmeneniya i prekrascheniya [Social danger as a criterion for choosing the type of coercive measures of a medical nature, their change and termination]. Available at: <http://www.cyberleninka.ru/article/n/obschestvennaya-opasnost-kak-kriteriy-vybora-vida-prinuditelnyh-mer-meditsinskogo-kharaktera-ih-izmeneniya-i-prekrascheniya/viewer/>.

2. Rzayev T.Z. *Primeneniye prinuditel'nykh mer meditsinskogo kharaktera pri ogranichennoy vmenyayemosti* [The use of coercive measures of a medical nature with limited sanity]. Available at: http://www.elibrary.ru/download/elibrary_24075276_29768197.pdf/.
3. Bartoshek M. *Rimskoye pravo: ponyatiya, terminy, opredeleniya* [Roman law: concepts, terms, definitions]. Available at: <http://www.ancientrome.ru/dictio/bart/01.htm/>.
4. Shishkov S.N. *Nevmenyayemost (mirovovzrencheskiye, empiricheskiye, sotsialnye predposylki i stanovleniye v kachestve pravovoy kategorii)* [Insanity (ideological, empirical, social prerequisites and formation as a legal category)]. Available at: <http://www.search.rsl.ru/ru/record/01004707668/>.
5. Skripchenko N.Yu. *Istoriya razvitiya ugovnogo zakonodatel'stva, reguliruyushhego primeneniye prinuditel'nykh mer meditsinskogo kharaktera v otnoshenii nesovershennoletnikh* [The history of the development of criminal legislation governing the use of coercive measures of a medical nature in relation to minors]. Available at: <http://www.justicemaker.ru/view-article.php?id=21&art=3541/>.
6. Dmitriyev A.S., Klimenko T.V. *Sudebnaya psixiatriya* [Forensic Psychiatry]. Available at: <http://www.klex.ru/t6f/>.
7. Petrov D. *Pravovyye aspekty nevmenyayemosti, nedeеспosobnosti i netrudosposobnosti* [Legal aspects of insanity, incapacity and disability for work]. Available at: <http://www.rulaws.ru/articles/pravovye-aspekty-nevmenyaemosti-nedeеспosobnosti-i-netrudosposobnosti/>.
8. Tyajelnikova D.A. *Primeneniye prinuditel'nykh mer meditsinskogo kharaktera k litsam, sovershivshim obshchestvenno opasnoye deyaniye v sostoyanii nevmenyayemosti* [Application of coercive measures of a medical nature to persons who have committed a socially dangerous act in a state of insanity]. Available at: <http://www.cyberleninka.ru/article/n/primenenie-prinuditel'nyh-mer-meditsinskogo-harakter-a-k-litsam-sovershivshim-obshchestvenno-opasnoe-deyaniye-v-sostoyanii/>
9. Vvedenskiy I.N. *Prinuditel'noye lecheniye dushevnobol'nykh. Dushevnobol'nyye pravonarushiteli i prinuditel'noye lecheniye* [Forced treatment of the mentally ill. Mentally ill offenders and compulsory treatment]. Available at: http://www.rusneb.ru/catalog/000199_000009_009028647/.
10. Soshina L.A. *K voprosu o zakonodatel'nom opredelenii termina "prinuditel'nyye mery meditsinskogo kharaktera"* [To the question of the legislative definition of the term "compulsory measures of a medical nature"]. *Sibirskiy yuridicheskiy vestnik – Siberian Legal Bulletin*, 2010. Available at: <http://www.cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-zakonodatel'nom-opredelenii-term-a-prinuditel'nyh-mer-meditsinskogo-harakter-a/>.
11. Ochilov X.R., Turg'unboyev E.O. *Jinoyat huquqi* [Criminal Law]. Tashkent, 2013, 141 p.
12. Savin A.A. *Sushchnost prinuditel'nykh mer meditsinskogo kharaktera* [The essence of compulsory medical measures]. Available at: <http://www.cyberleninka.ru/article/n/sushchnost-prinuditel'nyh-mer-meditsinskogo-harakter-a/>.
13. Sefikurbanov K.S. *Primeneniye prinuditel'nykh mer meditsinskogo kharaktera v ugovnom sudoproizvodstve Rossii* [The use of coercive measures of a medical nature in criminal proceedings in Russia]. Available at: <http://www.lawlibrary.ru/izdanie2092851.html/>.
14. Rzayev T.Z. *Primeneniye prinuditel'nykh mer meditsinskogo kharaktera pri ogranichennoy vmenyayemosti* [The use of coercive measures of a medical nature with limited sanity]. Available at: http://www.elibrary.ru/download/elibrary_24075276_29768197.pdf/.
15. Sefikurbanov K.S. *Obshchestvennaya opasnost' psikhicheskogo bol'nogo litsa kak osnovaniye primeneniya prinuditel'nykh mer meditsinskogo kharaktera* [The social danger of a mentally ill person as a basis for the application of coercive measures of a medical nature]. Available at: <http://www.cyberleninka.ru/article/n/obshchestvennaya-opasnost-psikhicheskogo-bol'nogo-litsa-kak-osnovanie-primeneniya-prinuditel'nyh-mer-meditsinskogo-harakter-a/>.

YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

4 / 2022

BOSH MUHARRIR:

Xodjayev Baxshillo Kamolovich

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor,
y.f.d., dotsent

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Ikrom Ergashev

Ilmiy boshqarma boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha
falsafa doktori, dotsent – bosh muharrir o'rinbosari

Mas'ul muharrir: D. Xudoynazarov

Muharrirlar: Sh. Jahonov, Y. Yarmolik,

F. Muhammadiyeva, Sh. Yusupova

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

E-mail: tn.tdyu@mail.ru

Obuna indeksi: 1387.

Jurnal 30.08.2022-yilda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli 16,50 b.t. Adadi: 100.

Buyurtma raqami: 97.

TDYU tipografiyasida chop etildi.